

BIẾN ĐỔI DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ TRONG KHU VỰC 1 PHỐ CỔ HỘI AN

CN. Trương Hoàng Vinh

Khu vực 1 Khu phố cổ Hội An có diện tích 0,3km² với 1.130 di tích trong đó có 40 di tích tôn giáo, tín ngưỡng¹ và 1.084 nhà ở được phân loại giá trị bảo tồn theo các mức độ đặc biệt, 1, 2, 3, 4. Gắn liền với các di tích đó là một hệ thống di sản văn hóa phi vật thể đồ sộ, là trầm tích văn hóa hàng trăm năm thể hiện qua các hoạt động tôn giáo, lễ hội, phong tục, tiếng nói, chữ viết, ca dao dân ca, trình diễn dân gian, ngành nghề truyền thống, tri thức dân gian... Từ kết quả tham vấn ký ức về di sản văn hóa khu vực Khu phố cổ Hội An (2016, 1017) và kết quả cuộc điều tra về tình hình sở hữu sử dụng di tích nhà ở, nhà thờ tộc trong khu vực 1 Khu phố cổ (tháng 7,8/2018), chúng tôi xin đề cập một số biến đổi của di sản văn hóa phi vật thể ở Khu vực I khu phố cổ Hội An mà tập trung vào lĩnh vực ẩm thực, lễ hội, tín ngưỡng, nghề kinh doanh buôn bán.

* Qua tham vấn ký ức của người dân trong Khu phố cổ trong thời gian trước năm 1975 ở Hội An, chúng tôi tiếp nhận được rất nhiều thông tin về những nét đẹp văn hóa tinh thần đã từng có ở Hội An mà nay vì nhiều lý do đã không còn nữa hoặc ít được phổ biến.

- Đối với ẩm thực, ngoài những món ngon trong Khu phố cổ đã được biết đến từ lâu là cao lầu, bánh bao, bánh vạc, xí - mà, lương - phảnh, tàu - xá... chúng tôi còn thấy có hai loại bánh khá đặc biệt là bánh muông², bánh rươi nếp.³ Đây là những loại quà bánh chưa từng được nhắc đến qua các ấn phẩm nghiên cứu về Hội An và hiện nay hoàn toàn không còn chế biến, sử dụng nhưng vẫn còn một số phụ nữ cao tuổi trong Khu phố cổ biết làm hai loại bánh này. Hai loại quà bánh này là thức ăn vừa dùng trong các dịp lễ hội của các gia đình vừa là thức ăn đường phố dễ chế biến, nhỏ nhẹ, ăn nhanh cho nên rất phù hợp cho du khách nếu được khôi phục. Bên cạnh những món ngon truyền thống đã mất đi, ở Khu phố cổ hiện nay đang xuất hiện nhiều loại quà bánh đường phố được du nhập từ một số nước như bánh kẹp, bánh chuối Thái lan, bánh cá taiyaki - Nhật

¹ Các di tích tín ngưỡng – tôn giáo gồm nhà thờ tộc, hội quán, chùa, miếu, đình, nhà thờ Tin lành

² Bánh muông: Làm từ bột mì, bánh có màu trắng, được nặn thành hình cái muông (to bằng 1 muông café), trên mặt bánh có rắc nhụn/nhân tôm, nhiều chiếc bánh được bỏ trong một chiếc chén và có đặt trên miệng một mẫu giấy trắng mỏng. Đối với bánh dùng cho đám cưới thì có cắt giấy chữ hỉ màu đỏ đặt trên từng chiếc bánh. Bánh có bán ngoài đường phố, dùng trong nhà vào dịp lễ cưới, giỗ...

³ Bánh rươi nếp: Nếp ngâm vớt ráo nước được để gợn trên mâm, rải men và ủ cho lên men, khi đã lên men xong, bánh được cắt thành từng miếng vuông, bỏ vào chén để ăn, ăn bánh này nhiều có thể say men. Khi ăn có chế thêm một ít nước đường. Bánh có bán ở đường phố, dùng trong nhà vào dịp lễ cưới, giỗ... Bánh này không còn dùng từ khoảng thập kỷ 80, thế kỷ XX.

Bản... Những loại bánh này đang rất được du khách và những người trẻ tuổi ưa chuộng.

- Trong lễ tang ma ngày xưa có những tập tục mà 20 năm gần đây không còn thấy nữa. Khi đi viếng đám ma, nếu đi tập thể, tang chủ tạ một khay trầu rượu và người nào cao tuổi nhất trong đoàn được nhận khay lễ tạ này. Ngoài ra, tang chủ gửi cho đoàn đến viếng một tờ giấy màu đỏ, một tờ giấy trắng, tờ giấy đỏ có kích thước lớn hơn tờ giấy trắng, tờ giấy màu đỏ ngụ ý gửi may mắn đến cho người đi viếng, tờ giấy trắng có ghi lời cảm tạ của tang chủ. Đến viếng riêng lễ, chủ nhà phát cho người viếng một cây quạt (vào mùa nắng) hoặc bì lì xì – tiền may mắn hoặc 1 gói kẹo ngọt (đối với nhà khá giả). Tập hậu lễ trong đám tang có được vì người dân Khu phố cổ cho rằng đi viếng đám tang là điều không may mắn nên tang chủ phải hậu lễ để giữ may mắn cho người thân đến viếng. Trước năm 1975, người dân đi ngoài đường thấy đám đi ngang qua thường dừng lại, ngã mũ cúi chào tạo nên một lễ tục nhân văn, thuần hậu của người dân Khu phố cổ. Các đội đưa linh, ông tổng linh hát hò đưa linh đã được khôi phục trong các đám tang từ cuối thập kỷ 80 thế kỷ XX sau một thời gian dài bị mai một. Khoảng 20 năm trở lại đây, trong đám tang của người Khu phố cổ đã xuất hiện đội kèn Tây xướng những bài nhạc hiện đại nhưng có giai điệu buồn làm cho không khí đám tang thêm bi tráng. Một số gia đình, trong đám tang thường mở các bài kinh, nhạc lễ qua loa với âm thanh rất lớn, điều này lại gây tiếng ồn cho những nhà láng giềng và khu phố...

- Về kinh doanh buôn bán, xin được nói về nghề đặc trưng trong Khu phố cổ đó là nghề Tiên ký (theo ý dịch của nhà nghiên cứu Nguyễn Bội Liên). Tùy vào phương ngữ của mỗi bang người Hoa mà có cách dịch tên của nghề này. Người Triều Châu dịch là Ken (Kinh – (doanh)), Ký (ghi). Đây là nghề chào hàng, làm trung gian giữa người mua (có thể là cá nhân hoặc hiệu buôn nhỏ) và các hiệu buôn lớn. Những hiệu buôn lớn giao cho người làm tiên ký (chào hàng, tiếp thị) một số mẫu hàng (vải, dầu sứt...), bỏ vào trong mủng/thúng. Người làm tiên/tân ký mang đến các tiệm buôn nhỏ hơn, giới thiệu giá cả, chủng loại, ưu điểm của các loại hàng... Nếu chủ tiệm buôn nhỏ hoặc nhà dân nói là sẽ mua một ít vải, một ít mỹ phẩm, một ít trang sức.... tiên ký ghi vào sổ, về báo lại cho chủ tiệm buôn lớn, chọn và mang hàng theo

Một gánh hàng rong trong khu phố cổ Hội An giữa thế kỷ XX.
ảnh: Vĩnh Tân

yêu cầu của khách hàng để bán. Đây là loại hình môi giới nhưng lịch sự, cạnh tranh lành mạnh. Trước năm 1954 có ít nhất 7 người làm nghề này, tất cả họ là phụ nữ trên 30 tuổi... Hiện nay, nghề này không còn nữa, nhưng những ký ức trên phản ánh về sự phát triển kinh doanh ở Hội An đã đi đến hình thành một đội ngũ tiếp thị chuyên nghiệp.

* Trong tháng 7,8/2018, Trung tâm Quản lý Bảo tồn Di sản Văn hóa Hội An tiến hành điều tra về tình hình sở hữu sử dụng tại 604 nhà ở, nhà thờ tộc của một phân khu vực I Khu phố cổ. Qua kết quả thu thập được từ các thông tin đặt ra trong mẫu phiếu, chúng tôi xin nêu một số vấn đề đáng quan tâm như sau:

- Do là khu di sản sống, người dân đang ở, buôn bán trong từng công trình, di tích nên việc thờ tự thuộc các tôn giáo, lĩnh vực tín ngưỡng vẫn được duy trì, phổ biến. Có 08 đối tượng thờ tự chính, gồm có: thờ Phật, thờ Chúa, thờ Thánh - Thần, thờ Ngũ tự gia đường, thờ ông bà, thờ Thần tài, thờ Thần bếp, thờ Thần giềng, thờ các vong hồn vô danh. Trong đó, nổi bật lên vấn đề thờ Thần tài rất phổ biến, có 372/604 nhà thờ Thần tài (*chiếm 61,5%*). Điều này cũng dễ hiểu bởi các nhà trong Khu phố cổ đều có kinh doanh và thờ tự cầu may. Cùng với đó, thì vào ngày sóc vọng hàng tháng việc cúng rằm diễn ra ngày càng nhiều hơn và đông bộ hơn so với trước đây 20, 30 năm tạo nên một nét đẹp tín ngưỡng, thu hút nhiều du khách quan sát, tìm hiểu.

- Bên cạnh nét đẹp tín ngưỡng đó lại xuất hiện vấn đề là người dân trong Khu phố cổ lại ngày càng sử dụng ngôi nhà của mình để phục vụ thuần túy cho kinh doanh, có 155/605 (*chiếm 1/4 tổng ngôi nhà được điều tra*) ngôi nhà nằm trong trường hợp này⁴. Điều này cho thấy, mật độ sinh hoạt của người dân trong Khu phố cổ giảm đi khá nhiều. Một hiện tượng khác là không gian sinh hoạt thường ngày của người dân hiện đang ở trong khu phố cổ đang bị thu hẹp hơn vì các hạng mục nhà cầu, sân trời, phòng khách, hiên đã ưu tiên tối đa cho mục đích trưng bày hàng hóa, kinh doanh. Nhiều người dân tự cảm thấy họ không còn thoải mái trong việc tiếp khách trong nhà hoặc thư giãn ở sân trời, ở hiên nhà... như ngày xưa. Số liệu dưới đây cho thấy rõ điều này: Chỉ có 149/604 (24,6%) nhà còn giữ được không gian tiếp khách tại phòng khách, 245/604 (40%) nhà còn giữ được không gian sinh hoạt ở sân trời. Như vậy, khi không còn ở hoặc ở trong không gian bị thu hẹp của ngôi nhà thì những tập tục tốt đẹp xưa cũ (*cùng nhau uống trà, trao đổi chuyện gia đình, đọc sách, các nề nếp sinh hoạt khác...*) của cư dân phố cổ Hội An đã và sẽ giảm đi rất nhiều.

- Việc cho thuê nguyên căn và mua bán chuyển nhượng một số ngôi nhà có giá trị loại đặc biệt trong Khu phố chỉ phục vụ mục đích kinh doanh đã làm thay đổi đối tượng thờ tự, không gian thờ tự như trường hợp nhà số 7 Nguyễn Thị Minh Khai. Chủ mới đã tháo dỡ các vách ngăn gian thờ, tháo bỏ án thờ, bỏ

⁴ Bao gồm sử dụng nhà cho mục đích kinh doanh (69 nhà) hoặc cho thuê để kinh doanh (86 nhà) và không ở tại nhà

đi các cặp liền đôi có chủ đề tôn vinh sự tín ngưỡng thay vào đó các kiểu thức trang trí theo phong cách hiện đại để phục vụ kinh doanh như các chi tiết trang trí hiện đại, giá đỡ hàng hóa bằng kim loại. Điều này đã làm giảm giá trị văn hóa tâm linh, giá trị kiến trúc truyền thống của ngôi nhà.

* Trong giới hạn một bài viết nhỏ, chúng tôi không thể phản ánh đầy đủ những biến đổi, nhưng từ một số phản ánh về biến đổi di sản văn hóa phi vật thể ở Khu phố cổ, chúng tôi nhận thấy: Di sản văn hóa phi vật thể đang từng bước biến đổi, có cái cũ mất đi, có cái mới xuất hiện, có cái đang tồn tại một cách co hẹp bởi tác động của cuộc sống hiện đại, của hoạt động kinh doanh, du lịch, đó là một vấn đề tất yếu của một khu di sản sống. Tuy nhiên, để có thể hạn chế nhiều nhất những tác động tiêu cực của sự biến đổi này chúng tôi xin có một số đề xuất liên quan đến những vấn đề đã được nêu trên.

+ Cần tiếp tục tham vấn kỹ ức, triển khai kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể tập trung vào những di sản văn hóa đặc trưng, có nguy cơ mai một hoặc có khả năng phục hồi, phát huy để phục vụ đời sống kinh tế như: Tri thức chế biến ẩm thực. Phục hồi, đưa món ăn bánh muông, bánh rượu nếp (*là những loại bánh đặc trưng, phù hợp với ăn nhanh ở đường phố du lịch*) vào các hoạt động quảng bá như Liên hoan ẩm thực quốc tế, Những ngày giao lưu văn hóa Việt - Nhật, giới thiệu món ăn đầy giá trị truyền thống trong các nhà hàng, quán ăn phục vụ khách du lịch. Để thực hiện được điều này, người dân cao tuổi của Khu phố cổ cần quan tâm chuyển giao kinh nghiệm, qui trình chế biến, các doanh nghiệp nhận ra được giá trị văn hóa của món ăn để chọn đưa vào thực đơn, Ban tổ chức lễ hội quan tâm đưa các món ăn vào trình diễn, quảng bá.

+ Tiếp tục nghiên cứu những nét đẹp trong truyền thống kinh doanh của người dân Khu phố cổ để tuyên truyền cho giới kinh doanh Khu phố cổ Hội An gìn giữ phát huy. Đưa vào giới thiệu trong Bảo tàng hoạt động của nghề Tiên ký hoặc trong các hoạt động sân khấu hóa, trong các hoạt động tái hiện không gian văn hóa Khu phố cổ để thấy được một nét đặc trưng của truyền thống kinh doanh thương mại ở Hội An.

+ Tiếp tục lồng ghép tuyên truyền thực hiện các nét đẹp sinh hoạt đời thường của người dân trong Khu phố cổ Hội An như lễ cúng ngày sóc, vọng hàng tháng, tục nhường đường, trang nghiêm khi thấy đám tang, chào đón khách, quảng bá hàng hóa lịch sự ... trong đề án "*Hội An - nhân tình và thuận hậu*". Khắc phục các hạn chế tiêu cực trong biến đổi của các lĩnh vực như khuếch đại âm thanh, làm mất vệ sinh, lãng phí... trong sinh hoạt lễ hội.

+ Để có thể hạn chế tình trạng không gian của các ngôi nhà được sử dụng tối đa trong kinh doanh, làm giảm không gian sinh hoạt của người dân trong Khu phố cổ nên chăng các cơ quan chức năng cần có qui định cụ thể mật độ trưng bày hàng hóa, mật độ gắn các thiết bị hỗ trợ hoạt động kinh doanh (*đèn*

chiếu sáng, giá, bục kê hàng hóa, gương soi...) tại không gian phòng khách, phòng thờ.

+ Đối với những nhà có chuyển nhượng, chủ mới đến thay đổi đối tượng tín ngưỡng là điều thuộc về tự do tín ngưỡng tuy nhiên để gìn giữ các yếu tố gốc, hiện trạng của không gian thờ, phản ánh truyền thống văn hóa tín ngưỡng của Khu phố cổ cần có qui định cụ thể hoặc vận động hiệu quả hơn nữa để chủ di tích nhất là đối với các di tích loại đặc biệt, I, II gìn giữ nguyên trạng không gian thờ tự

<http://hoianheritage.net>